

KLASİK DÖNEMDE OSMANLI'DA TARIM ARAÇLARI VE TEKNİKLERİ

ÖZET

İnsanların beslenme ihtiyacının karşılanması noktasında tarihin her döneminde hep birincil öneme sahip olan tarımsal faaliyetler, Osmanlı Devleti'nde de halkın ve ordunun yiyecek ihtiyacının karşılanmasında mühim bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda devlet, diğer iktisadi faaliyet alanlarında olduğu gibi tarımsal faaliyet alanında da sistemli ve kontrollü bir politika izlerken, Osmanlı halkı da zirai faaliyetin her sürecinde maksimum seviyede verim alabilmek için birtakım zirai teknikler uygulamıştır. Dolayısıyla biz bu bildirimizde Klâsik Osmanlı Dönemi'nde tarımda uygulanan teknikler hakkında genel anlamda bilgi vermeye çalışacağız.

ABSTRACT

People's nutritional needs are met in every period of history at the point of primary importance that all agricultural activities, the Ottoman Empire and the army of the people in meeting the food needs has played an important role. In this regard, the state of other economic activities in the fields as agricultural activities in the field of systematic and controlled politics while watching, the Ottoman population in agricultural activities all during the maximum level of efficiency to get some agricultural techniques implemented. Therefore we reported in our agriculture in the classical Ottoman period in general terms about the technique will work to provide information.

GİRİŞ

Her sanayi öncesi toplum gibi Osmanlı Devleti'nde de ekonominin esası tarıma dayanmakta idi. 16. yüzyılda Osmanlı halkının %85 'inin tarımla geçimini sağlıyor olması ve tarım ürünlerinden alınan vergilerin mühim bir mali kaynak oluşturması hasebiyle tarım ve tarımsal faaliyetler, Osmanlı Devleti açısından önemli bir yer teşkil etmekte idi. Osmanlı köylüsünün tarımda uyguladığı teknikler, Ortaçağ toplumlarındaki tarım teknikleri ile benzerlik göstermekte idi; zira sanayi inkılâbı sonrasında başlayan makineleşme ve tarımda bu tekniğin uygulanması sürecine kadar 15. ve 16. yüzyıl toplumlarının tarımda uyguladığı metodlar hemen hemen birbirinin benzeri idi. Nitekim Osmanlı toplumu da tarımsal faaliyetler konusunda kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinde uygulanan usûl ve yöntemleri devam ettirmiştir.

Klasik dönem Osmanlı ekonomisinin temeli tarıma dayanmakta olup tarımın

D. Volkan KARABOĞA

Arş. Gör.,

Dicle Üniversitesi Ziya

Gökalp Eğitim Fakültesi

Tarih Eğitimi Anabilimdalı

da ana unsuru çift-hane sistemi idi. Bu sisteme göre topraklar, bir çiftçi ailesinin işleyeceği kısımlara ayrılmıştı. Bu kısımlara çift veya çiftlik deniyordu. Çiftlik, ziraat yapılan yer demek olup genellikle “bir çift öküzün sürebileceği arazi” olarak tanımlanmıştır. (Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara, 1999, s.90.) Çift- hane sisteminde üç temel nokta vardı. (Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1996, s.8.)

Bunlar;

1. Aile emeği: Köylü aile reisi ve ailesinden oluşuyordu. Çiftlik tasarruf eden reayanın müzevvec yani evli olması şarttı. Emek unsuru olan köylünün toprağını terk etmesi kesinlikle yasaktı.
2. Bir çift öküz: Klasik Osmanlı tarımının traktörü niteliğindeydi ve toprağın sürülmesi konusunda önemli bir yere sahipti.
3. Arazi: Tarımsal faaliyet yapılan toprakların %80'i devlete aitti ve köylü reaya bu topraklar üzerinde daimi surette kiracıydı. Köylünün toprak kiracılığı, babadan oğula geçen irsi bir tasarruf hakkıyla elele gidiyordu.

Nitekim aile emeği, bir çift öküz ve arazi, bir zirai üretim birimini oluşturmakta olup, reaya bu üretim birimi içerisinde tarımsal faaliyetleri sürdürmekteydi. Verimli toprakların azlığı ve yağışın yetersizliğinden dolayı, toprakların % 90'a yakın bir bölümünde buğday – arpa ekimi yapılırken, bağ ve bahçe tarımı ise sulama imkânlarının olduğu bölgelerde yapılmıyordu. Özellikle büyük kentlerin çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı.

İklimin kuraklığı ve tarım tekniğinin geriliği gibi etkenlerden dolayı, 15 ve 16. yüzyıllarda

Osmanlı Devleti'ne ait tarıma elverişli araziler oldukça azdı. Dolayısıyla bu az miktardaki tarıma elverişli arazilerden en yüksek oranda verim alabilmek, çiftçinin ve devletin en büyük arzusu idi. Bu da birtakım tekniklere bağlı bulunmaktaydı.

1.Tarım Araçları

Osmanlı çiftçisi genellikle ağaçtan imal edilmiş saban, el orağı, tırpan, çapa gibi iptidai araçlar kullanıyordu. Klasik dönem Osmanlı'nın çift sürmede çoğunlukla kullandığı alet ise kara saban idi. 19. yüzyıla kadar, kuru ziraat tarımı yapılan iklim kuşaklarında kullanımı görülen saban ağaçtan veya demirden yapılmakta idi. Kara sabanın toprağı ancak ve ancak 10-15 cm. derinliğe kadar sürebiliyor ve topraktaki yabancı otları temizleyemiyor olması, aynı toprağın defalarca sürülmesine sebebiyet veriyordu. Dolayısıyla kara saban toprağı sürmekten çok karıştırmaya yarayan bir alettir. Bir çiftçi, pamuk veya tahıl ekeceği bir tarlayı 6-7 kez sürüyordu. (Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul, 1998, s. 85.)

Çift sürme işleminde gücünden istifade edilen hayvanlar, öküz, at ve katır idi. Osmanlı çiftçisi bunlardan en çok öküzü kullanıyordu. Bir çift at 1 iş gününde 6-7, bir çift öküz ise 3-4 dönüm toprak sürebiliyordu. Fakat öküz özellikle eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için daha elverişli idi. Üstelik öküzün beslenme gideri daha azdı. Bir atı veya katırı bütün bir yıl boyunca arpa, yulaf, ot, kepek ve samanla beslemek gerekiyordu. Oysa öküz 7 ay süre ile burçak ve samanla besleniyor ve yılın geri kalan aylarında otlamak üzere çayıra salınıyordu. Bu sebeplerden dolayı

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağı işleme hususunda öküz gücünden istifade etme daha yaygındı. (Tevfik Güran, *aynı eser*, s.86.) Tarımda öküz gücünün yerini makine gücü alıncaya kadar tarım tekniğinde kapsamlı bir değişme görülmemiş ve bir çift öküz geleneksel tarımın traktörü olmuştur.

Osmanlı köylüsü, tarladaki ürünü; günümüzde bazı köylerimizde kullanımı devam etmekte olan el orağı ile biçmekte idi. Zirai ürünlerin harman işleri, çakmak taşlı döğenlerle görülüyordu. Fakat harmanda başakları beygir, eşek ve benzeri hayvanlara çiğneterek taneleri saplarından ayırmak gibi iptidai usüller de kullanılıyordu.

2. Gübreleme

Sürekli olarak ekilen toprağın verim gücü giderek azalır. Azalan verim gücünü toprağa yeniden arttırmanın bir yolu, toprağa hayvan gübresi atmaktır. Fakat Osmanlı tarımında gübre, çok yaygın ve yeterli ölçüde kullanılan bir tarım girdisi değildi, Osmanlı gübreyi sadece bostan-bağ ve bahçe gibi kimi özen gerektiren ya da kazançlı tarıma ayırırdı, arpa ve buğday tarımında gübre kullanımı yoktu. Osmanlı Devleti'nin gübreyi bütün zirai faaliyetlerde kullanmasını engelleyen faktörlerden biri, iklim şartlarıydı. Toprağın hayvan gübresinden yeterli oranda istifade etmesi için, gübrenin ıslanarak çürümesini sağlayacak ölçüde yağmur yağması gerekir. Karasal iklimde ise çoğu kez bu gerçekleşmez. İkinci önemli neden, hayvan gübresinin yetersizliği idi. Her hayvan yılda yaklaşık olarak kendi ağırlığının 3,5 katı kadar gübre verir. Bunları muntazam gübreliklerde saklamak gerekir. Ancak Osmanlı çiftçisinin böyle gübrelikleri yoktu. Bu yüzden gübrenin önemli bir bölümü daha gübreliklerde iken dağılıp gidiyordu. Geri kalan bölümü tarlaların ihtiyacını karşılamıyordu. (Tevfik Güran, *aynı eser*, s.88.)

3. Nadas Sistemi

Toprağın gittikçe düşen verim gücünü arttırmak için uygulanan diğer bir alternatif ise toprağı dinlendirmek yani nadasa bırakmaktır. Nadas sisteminde bazı kurallar geçerliydi. Çiftçi toprağını üç yıldan fazla nadasa bırakamazdı, aksi takdirde yüklü oranda bir tazminat vermek zorunda kalırdı.

Toprağa belirli aralıklarla her yıl değişik ürünler ekerek verim gücünü daha uzun bir süre koruyan ve böylece topraktan daha fazla yararlanma

imkanı sağlayan rotasyon şekilleri, nüfusun nispeten yoğun bölgelerin verimli topraklarında uygulanıyordu. Anadolu'da İzmir, Aydın, Adana; ve Rumeli'de Edirne ve Selanik vilayetleri bu bölgeler arasında idi. Osmanlı çiftçisi, daha çok toprağını 2 ya da 3 yılda bir dinlendirerek verim gücü kazandırmaya çalışıyordu.(Tevfik Güran, *aynı eser*, s.89.)

Ormanlık bölgelerde tarla açmak için orman yakılıyor ve bir süre ekiliyordu. Tarlanın verimi düşünce, tarla yeniden ormanlık araziye dönüştürülüyordu. Diyarbakır'da ovalık bölgelerdeki tarlalar boş dururken ağaç sökmek ve orman yakmak suretiyle şekilde tarla açılıyordu. Çiftçinin bunu yapmasının nedeni ormanlık yerden açılan bir tarlanın sürekli olarak ekilen bir tarlaya göre daha iyi bir verim alınmasıydı. (Tevfik Güran, *aynı eser*, s.90.)

4. Sulama

Anadolu toprakları sulama imkânları olduğunda verimli topraklardır. Bu sebeple suni sulama geliştirilmiş, su darlığı yüzünden ürünü sulama konusunda zorlukların yaşandığı yerlerde, akarsulardan herkesin bağ-bahçe ve tarlalarını sulamada faydalanmaları, devlet karışsın ya da karışmasın birçok ince kurallara bağlanmıştı. Sulama faaliyetleri, nehirlerden tarlalara doğru açılan "ark"lar sayesinde gerçekleşiyordu. Sulamayı kendi imkanlarıyla sağlayan çiftçiler veya bahçe sahipleri yarı öşür yani %5 vergi ödüyordu. (Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, c.10, Ankara, 2002, s.676.)

Bu da hükümetin köylüye yaptığı tarım teşviklerinden birisi idi. Hemen her yerde sulama işleri nöbet (sıra) usulünde düzenlenmiş

bulunuyordu. Hatta bunun için de "sulama subaşıları" tayin olunmuştu. (Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimâî Tarihi II(1453-1559)*, İstanbul, 1995, s. 143.) Böylece herhangi bir sudan kimin kaç gün veya günde kaç saat kullanacağı belirlenmişti.

5. Tohumlama

Reaya, hazırlamış olduğu toprağına zamanında ve miktarınca tohum atmakla, iyi bir ürün almanın başlangıcını yapmış olur. Fakat kafi derecede hububat tohumunu temin edemez veya sadece kendine yetecek kadar bir ekim yapması halinde, sipahi için öşürde eksilme olacağından, eksik olan miktarı raiyyete telâfi ettirirler. Tamamen ve eksiksiz ekilmesi icap eden bir çiftlik eksik veya hiç ekilmediği takdirde alınacak bedel miktarı belirlenmişti. ("Bir çiftlik yer tasarruf eden raiyyete Bursa müddü ile yılda dört(1 Bursa müddü 87 kg'a eşittir) müd tohum ekmek lazımdır. Ekmediği yılda elli akçe vire. Ammâ Karaman müddile bir müd ekse(1 Karaman müddü , 174 kg'dır.) yirmi beş akçe vire ve alahazâ sâyir umuruna dahl olunmaz .." Barkan, "1528 tarihli Vilâyet-i Karaman Kanunu", *Kanunlar*, s. 46.)

Diğer taraftan hububat ziraatine hazırlanmış olan tarlaya da tohumun iyisinin yeterince atılması mühim bir mesele olarak kabul edilmekte idi. (Mehtap Özdeğer, *15-16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2001, s. 294.)

Sonuç olarak Osmanlı köylüsü, kullandığı bu tarım yöntemleri sayesinde hem kendisinin, hem şehir halkının ihtiyaçlarını hem de ordunun iâşesini sağlayarak, tarımsal ekonomiye can veren önemli bir unsur olmuştur. Zira Osmanlı halkının %85 inin köylerde yaşıyor ve aktif tarımla uğraşıyor olması bunun en mühim

göstergesi niteliğindedir. Diğer taraftan Osmanlı köylüsünün tarımsal faaliyetlerde kullandığı araçların günümüz köylerinde de kullanılıyor olması, tarım tekniklerindeki gelenekselliğin devam ettiğini açıkça bize göstermektedir.

Dipnotlar

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimâî Tarihi II(1453-1559)*, İstanbul, 1995.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV.ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar*, İstanbul, 1943.
- Güran, Tefik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul, 1998.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1996.
- Özdeğer, Mehtap, *15-16. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 2001.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, c.10, Ankara, 2002, s. 653-694.
- Ünal, Mehmet, Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1999.